

DENUMIRI PENTRU ‘TATĂ VITREG’ ÎN GRAIURILE DACOROMÂNE, PE BAZA ALRR. SINTEZĂ

MIHAELA-MARIANA MORCOV

În acest articol, ne propunem să analizăm denumirile dialectale înregistrate în volumul al III-lea al ALRR. *Sinteză* (volum aflat în curs de elaborare) cu sensul ‘tată vitreg’. În acest scop, vom identifica, în prima etapă a cercetării, principalele arii lexicale constituite de termenii în discuție. Datele referitoare la distribuția geografică a denumirilor vor fi valorificate, ulterior, pentru a determina succesiunea cronologică a ariilor lexicale și pentru a detalia anumite aspecte în legătură cu istoria cuvintelor. Întrucât harta ‘Tată vitreg’ prezintă interes nu numai pentru istoria limbii, ci și pentru domeniul etnografiei sau al antropologiei, ne vom referi, totodată, la relația existentă între mentalitatea vorbitorilor și motivațiile semantice ale denumirilor.

I. TERMENI CARE FORMEAZĂ ARII

Cu sensul ‘tată vitreg’, au fost înregistrate următoarele sintagme și cuvinte:

- *tată vitreg*, sintagmă creată prin alăturarea substantivului *tată* și a adjectivului *vitreg* (< lat. *vitricus* ‘tată vitreg’). Sintagma menționată și variantele sale fonetice sunt atestate în majoritatea localităților de pe teritoriul României și în câteva puncte din Basarabia.

- *tată de-a(l) doilea*, o sintagmă motivată semantic, subliniază statutul de rudă prin alianță pe care îl are tatăl vitreg; formează arie unitară în Basarabia și este des întrebuințată în Moldova, Bucovina, precum și în Muntenia. Câteva atestări ale denumirii mai apar în estul și sud-estul Transilvaniei.

Din punct de vedere morfologic, ne reține atenția un aspect legat de utilizarea invariabilă a articolului *a* în forma numeralului ordinal *a doilea*. Fenomenul a fost consemnat, cu precădere, în graiurile din Moldova, Bucovina și din Basarabia, însă el este întâlnit și în Dobrogea: într-o localitate (872). Totodată, remarcăm faptul că în mai multe localități din Moldova și Bucovina, articolul din componența numeralului ordinal (*de-)**al doilea* este variabil, ceea ce ar putea relativiza afirmația potrivit căreia folosirea variabilă a articolului posesiv genitival este specifică subdialectului muntean¹.

¹ În legătură cu folosirea variabilă (invariabilă) a articolului posesiv genitival în graiurile dacoromâne, vezi Ionică 1984: 176, Lăzărescu 1984: 219, Neagoe 1984: 259, Urițescu 1984: 303, Vulpe 1984: 333.

• Motivația care se află la baza sintagmei *tată de-al doilea* revine în cazul construcției *tată d-a doora*. Aceasta a apărut prin sudarea cuvintelor *de-a doua oară*. Denumirea menționată a fost înregistrată ca răspuns principal în trei localități din Muntenia, și ca răspuns secundar în trei localități din Republica Moldova. Paul Lăzărescu vede în construcțiile *di-a dăura*, *di-a daura* sau *di-a triura* un indiciu evident al tendinței de adverbializare pe care o manifestă, la nivelul graiurilor, numeralul ordinal (Lăzărescu: 223). Este posibil ca acest proces să se fi declanșat încă din româna comună, din moment ce adverbului din dacoromână îi corespunde în aromână un cuvânt format după același tipar: *a-doăura* (DDA s.v.).

Harta denumirilor dialectale cu sensul ‘tată vitreg’ arată faptul că procesul de gramaticalizare a continuat cel puțin la nivelul graiurilor dacoromâne, prin adjectivizarea adverbului *de-a dăura*. Denumirea *tată adăorat* a fost înregistrată în punctul cartografic 944 din Oltenia. Nu întâmplător, localitatea în care a fost obținut răspunsul se află la granița dintre Oltenia și Banat, unde, potrivit Victorelei Neagoe (1984: 261), a fost înregistrat adjectivul *adăurat*, (*a)dăuorată*. Acest lucru se confirmă și la nivelul a două dintre răspunsurile secundare, cu sensul ‘tată vitreg’ (în punctele 4 și 24), consemnate în Banat.

• Cuvinte înrudite cu substantivul *maștehă* (*maștihă*) ‘mamă vitregă’

Datele pe care le furnizează harta onomasiologică *Tată vitreg* și *Mamă vitregă* sugerează o ipoteză mai nuanțată față de explicația admisă până în prezent în legătură cu etimologia cuvântului *maștehă*, considerat de către majoritatea lingviștilor români de origine slavă (DLR, TDRG3, CihacII).

(*Tată*) *mașteh* și termenii înrudiți sunt înregistrați exclusiv într-o arie compactă din nord-vestul țării, în timp ce femininul *maștehă* și variantele sale fonetice formează arie în aceeași zonă, dar sunt atestate și în câteva puncte din Moldova și din Basarabia². Distribuția geografică arată că aria de răspândire a cuvântului *maștehă* a fost odinioară mult mai extinsă decât în prezent. Termenul a pătruns, într-adevăr, prin influență slavă, dar atât el, cât și formele de masculin corespunzătoare trebuie să se fi consolidat în partea de nord-vest a țării prin intermediul maghiarei. În această limbă, *mostoha* înseamnă ‘vitreg’ (*Magyar-román szótár*, 2005, s.v.).

1. (tată) *mașteh*

Cuvântul *mașteh* provine din substantivul feminin *maștehă*. Este înregistrat în câteva puncte din nordul și estul Transilvaniei, precum și într-o localitate din estul Crișanei.

2. (tată) *măștehoi*

S-a format, prin derivare cu sufixul *-oi*, de la substantivul *mașteh*. Sufixul *-oi* cumulează valoarea peiorativă cu cea moțională. Este atestat în sudul și în vestul

² Cu excepția unei localități, în Basarabia, nu au fost înregistrate substantive de genul masculin care fac parte din familia cuvântului *mașteh*. În lipsa altor răspunsuri care să ateste prezența cuvântului *mașteh* sau în lipsa unui cuvânt derivat de la *mașteh* în estul spațiului dacoromân, am folosit harta *Mamă vitregă* din ALRR. *Sinteză* (întrebarea 471). Această hartă face parte din volumul al III-lea al ALRR. *Sinteză* (în curs de elaborare) și a fost realizată de Daniela Răuțu.

Transilvaniei. Denumirea apare însă, cu predilecție, în graiurile din Crișana unde formează o arie aproape compactă.

3. (tată) *măștioi*

Forma rezultată din cuvântul *măștehoi*, prin afonizarea consoanei [h], a fost înregistrată în Banat, unde fenomenul este curent, în două puncte din nordul Crișanei (175, 207) și în trei localități din vestul Transilvaniei (369, 403 și 440).

Conotația peiorativă a sufixului *-oi* (cu varianta specifică Banatului *-ón*) este confirmată de precizarea oferită de un vorbitor. Astfel, în punctul 7 s-a menționat că denumirea *tátă mășcón* este întrebuințată când persoana desemnată astfel nu este de față.

4. (tată) *mașter*

Cuvântul formează arie în centrul Transilvaniei. A fost, de asemenea, înregistrat în două localități din nordul și nord-vestul Olteniei (905, 942) și se află în continuitatea ariei constituite de cuvintele *mașteh*, *măștehoi* și *măștioi*.

Semnalăm prezența unei forme refăcute de singular: (tată) *maștru* (281).

• Cuvântul *tată* este înregistrat cel mai frecvent în Moldova, Bucovina și în Oltenia. Termenul apare izolat în Transilvania și în Muntenia.

II. Denumiri sporadice aflate în legătură cu mentalitatea comunității tradiționale românești

Semnificația denumirilor motivate semantic este adânc înrădăcinată în atitudinea pe care comunitatea rurală românească o manifestă față de cuplurile conjugale constituite prin destrămarea unor căsnicii. Din datele etnografice și lingvistice prezentate de Iulia Mărgărit, pentru spațiul muntenesc, se poate trage concluzia că aceste cupluri nu sunt pe deplin acceptate și integrate social (Mărgărit 1995: 139), din cauza conotației negative a neșansei. La nivel lingvistic, fenomenul în discuție se reflectă, în subdialectul muntean, prin intermediul sintagmei *casă întreagă* „cuplu conjugal neștirbit, neatins, nefăcut, așa cum a fost consacrat printr-o căsătorie unică”.

Construcția trebuie corelată cu denumirea *tată priminit* (lit.) ‘tată schimbat’, consemnată într-o localitate din Bucovina (545). Nu întâmplător, Elena Niculiță Voronca înregistrează, în aceeași zonă a țării, adjectivul *neprimenită* ‘necăsătorită a doua oară’, în contextul „babă neprimenită cu alt moș” (Voronca 1998: 210).

Întrucât se opune idealului de familie unitară, iar, din perspectiva mentalității tradiționale, este incapabil să suplinească dragostea tatălui adevărat, tatăl vitreg se confruntă cu dificultatea de a-și găsi un loc demn în familie și în comunitatea din care face parte. Apar, în consecință, denumiri denigratoare ca *tată mășcón* (vezi mai sus), *tată strîcat* (punctul 278) sau (tată) *di adunături* (primit ca răspuns secundar în punctul 0136, din Basarabia). Uneori însă comunitatea sau familia sunt instituțiile care intervin pentru soluționarea acestei probleme, atribuindu-i tatălui vitreg diverse roluri. Când nu este acceptat ca locțiitor al tatălui, tatăl vitreg poate

fi identificat, de exemplu, cu tutorele (*tútur* punctul cartografic 479) sau cu tatăl adoptiv (punctul 706 din Muntenia). Nefiind suficient de bine conturat, statutul tatălui vitreg este asociat, în graiurile din Transilvania, cu termenii generici *bade* (înregistrat în 8 localități) și *tete* (punctele 303, 324 și 342).

Potrivit datelor din DA, cuvântul *bade* este un termen de adresare reverențioasă, folosit în mediul rural, pentru un bărbat mai în vârstă sau pentru un frate mai mare (DA, I/1 s.v.). *Tete* este atestat, în DLR, ca termen folosit de cineva pentru a vorbi cu sau despre: tatăl său, bunicul, fratele mai vârstnic, unchiul sau un bărbat mai în vârstă (DLR, XI/2, s.v.). Având în vedere că utilizarea cuvântului, ca termen de adresare în relațiile cu fratele mai mare sau cu unchiul, este specifică Transilvaniei, se poate ca tocmai această întrebuintare să fi reprezentat motivația sensului figurat, ‘tată vitreg’.

Tot comunitatea rurală și familia propun soluții alternative excluderii sociale a individului în cazul în care un copil se naște în afara căsătoriei. Astfel, fetele care rămâneau însărcinate erau căsătorite în mod ritualic cu o salcie (apud Evseev 1994: 162, cf. Frâncu, Candrea 1888:171). Prin urmare, salcia devenea simbolic părintele copilului nedorit. Putem stabili o analogie între această plantă și tatăl vitreg, care la rândul lui își asumă rolul de părinte, deși nu reprezintă tatăl biologic al copilului. Tocmai această analogie ar putea reprezenta motivația sintagmei *tată de sălcă* ‘tată vitreg’, înregistrată în punctul 392 din Transilvania. Paralelismul dintre statutul tatălui vitreg și ceea ce simbolizează salcia în cultura populară românească transpare și la nivelul unei ghicitori culese de Artur Gorovei. Salcia este definită, astfel, ca o plantă lipsită de rod care prinde ușor rădăcini în pământ: „ce se prinde degrabă și nu face roadă” (Gorovei 1898: 327).

Asemenea salciei, papura este o plantă sălbatică, întâlnită în preajma apelor. Numele papurei a fost asociat cu tatăl vitreg, prin sintagma (tată) *di papură*, în două localități din Republica Moldova: 0176 și 0224. Cele două plante (salcia și papura) sugerează caracterul pasager al tatălui vitreg în existența copilului.

CONCLUZII

Harta denumirilor dialectale ale ‘tatălui vitreg’ nuanțează probleme punctuale legate de etimologia cuvintelor sau de succesiunea cronologică a ariilor lexicale. Totodată subliniază anumite aspecte de interes pentru morfologia dialectală a limbii române.

Referitor la straturile etimologice ale limbii române, dar și la distribuția geografică a denumirilor luate în discuție, putem delimita o arie conservatoare, constituită din atestările termenului de origine latină, *vitreg*. Prezența acestui termen, chiar și în câteva localități din zona unde preponderent au fost înregistrate cuvinte derivate de la cuvântul de origine slavă *maštehă*, arată că *vitreg* avea, cândva, răspândire generală. În aria formată de cuvântul moștenit au pătruns

formele de masculin ale cuvântului de origine slavă, *maštehă*. Având în vedere zona în care au fost înregistrate și numărul redus de atestări, se poate presupune că *mašteh* și variantele sale fonetice nu au avut niciodată vitalitatea termenului moștenit. O arie mai recentă formează denumirea *tată (de)-al doilea*, a cărei transparență semantică explică frecvența atestărilor.

Harta *Tată vitreg* ilustrează rolul pe care îl joacă instrumentele geografiei lingvistice în clarificarea unor chestiuni etimologice. Faptul că *maštehă* și derivatele sale formează arie numai în nord-vestul țării aduce un plus de informație în ceea ce privește istoria cuvântului menționat.

Denumirile motivate semantic, atestate sporadic în diferite puncte ale domeniului dacoromân, pun în lumină o serie de aspecte de natură sociolingvistică deosebit de interesante pentru descrierea spațiului cultural românesc. Analiza lor presupune o documentare etnografică, dar și un studiu al relațiilor care se conturează în graiurile dacoromâne la nivelul câmpului lexico-semantic al familiei.

BIBLIOGRAFIE

- ALRR. *Sinteză* = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*, vol. III (în curs de elaborare), coordonator Nicolae Saramandu, de Irina Floarea, Ionuț Geană, Mara Iuliana Manta, Mihaela-Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Carmen Radu, Daniela Răuțu.
- Cihac II = A. Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Éléments slaves, magyars, turcs, grecs moderne et albanais*, Francfort, Ludolphe St-Goar, 1879.
- DA I/1 = *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea 1, A–B, București, Librăria Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913.
- DDA = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân*, București, Editura Academiei Române, 1974.
- DLR XI/2 = *Dicționarul limbii române*. Serie nouă, tomul XI, partea a 2-a, litera T–Tocăliță, București, Editura Academiei Române, 1982.
- Evseev 1994 = Ivan Evseev, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara, Editura Armacord.
- Frâncu, Candrea 1888 = Teofil Frâncu, George Candrea, *Românii din Munții Apuseni (moșii)*, București, Tipografia Modernă Gr. Luis.
- Gorovei 1898 = Artur Gorovei, *Cimiliturile românilor*, București, Institutul de Arte Grafice „Carl Göbl”.
- Ionică 1984 = Ion Ionică, *Subdialectul muntean*, în *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, p. 163–208.
- Lăzărescu 1984 = Paul Lăzărescu, *Subdialectul moldovean*, în *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, p. 208–240.
- Magyar–román szótár* 2005 = *Magyar–román szótár/Dicționar maghiar–român*, București.
- Mărgărit 1995 = Iulia Mărgărit, *Case întregi, părinți întregi*, în FD XIV, p. 139–140.
- Neagoe 1984 = Victorela Neagoe, *Subdialectul bănațean*, în *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, p. 240–284.
- TDRG 3 = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Band III, P–Z, Otto Harrasowitz, Wiesbaden, 1989.

- Urișescu 1984 = D. Urișescu, *Subdialectul crișean*, în *Tratat de dialectologie românească*, București, Editura Scrisul Românesc, p. 390–399.
- Voronca 1998 = Elena Niculiță Voronca, *Datinile și credințele poporului român... adunate și așezate în ordine mitologică*, I, II, București, Editura Saeculum.
- Vulpe 1984 = Magdalena Vulpe, *Subdialectul maramureșean*, în *Tratat de dialectologie românească*, București, Editura Scrisul Românesc, p. 320–354.

DÉNOMINATIONS POUR 'PARÂTRE' DANS LES PARLERS DACOROUAINS, SUR LA BASE DE L' ALRR. SINTEZĂ

Résumé

Dans cet article nous avons analysé, sur la base de l'ALRR. Sinteza (III^e volume), les désignations dialectales utilisées au sens 'parâtre' dans les patois dacorouains. Nous avons dégagé les principales aires lexicales et les rapports chronologiques existants entre elles. La distribution aréologique des mots a été extrêmement utile, car elle nous a permis de raffiner l'analyse à l'égard de l'histoire de la famille lexicale de *maștehă*. En même temps, la recherche concernant l'évolution de l'adjectif numéral ordinal qui fait partie de la désignation *tată (de)-a(l) doilea* nous a fourni des informations intéressantes pour la morphologie dialectale du roumain. Un autre aspect important sur lequel nous nous sommes penchée a été la motivation sémantique des mots. Particulièrement intéressantes ont été ces motivations qui reflètent les mentalités et les pratiques traditionnelles des locuteurs.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române